

OSİP SENKOVSKIY'İN RUS TÜRKOLOJİSİNİN GELİŞİMİNE KATKISI

Muvaffak DURANLI*

Özet:

Genel olarak Rus Türkolojisi incelenirken üç dönem esas alınmaktadır. Birinci dönem Çarlık Rusya'sının bir sistem olarak oluştuğu dönemden 1917 tarihine kadar olan yılları kapsamaktadır. İkinci dönem 1917-1991 ve üçüncü son dönem 1991'den günümüze kadar olan yılları içine almaktadır. Özellikle birinci dönem, oldukça uzun bir süreçtir. Bu dönemin kesin olarak başlangıç tarihini tespit etmek zor olmasının yanı sıra bu dönemdeki çalışmaları da bilimsel bir Türkoloji anlayışı içinde ele almak oldukça zordur. Ülkemizde birinci dönemi değerlendiren çalışmalar oldukça sınırlıdır veya pek çok çalışma genel değerlendirme niteliğindedir.

Birinci Petro ile başlayan Çarlık Rusya'sındaki değişim hareketleri, akademik kurumların da kurulmasını sağlamıştır. Bu dönemde Rusya'ya Batıdan, özellikle Almanya'dan gelen bilim adamları ilk sırada yer almaktadır. Zaman içinde kendi akademik kadrolarına sahip olan bu kurumların kapıları dışarıdan gelen beyin göçüne kapanmamıştır. Bazen Avrupa'dan bazen de diğer ülkelerden gelen bilim insanları başta Şarkiyat olmak üzere Türkoloji biliminin temellerinin atılmasını sağlamıştır.

Bu tür bilim adamları arasında Osip İvanoviç Senkovskiy de (1800-1859) yer almaktadır. Sadece Türkoloji alanında değil aynı zamanda Şarkiyat biliminde de katkıları olan Senkovskiy, Rusya'nın yayıncılık hayatında da yer almış bir isimdir. Makalede araştırmacının hayatı, Türkoloji alanında verdiği eserler ve yayıncılık çalışmaları ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Konuşma kılavuzu, Türkoloji, Peterburg Üniversitesi, Türkçe kelimeler, Türkçe takma ad.

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, m_duranli@hotmail.com.

Contribution of Osip Senkovskij to the Development of Russian Turkology

Abstract:

Russian Turkology is examined in three terms in general. The first period covers the period from the term that Tsarist Russia was established as a system to 1917. The second period is from 1917 to 1991 and the third one is from 1991 to the present day. Especially the first period is a very long process. It is difficult to determine the exact starting date of this period as well as to address the studies in this period within a scientific understanding of Turkology. Studies evaluating the first period in our country are very limited or many studies can be considered as general evaluations.

The change movements in Tsarist Russia, which started with the First Petro, provided the establishment of academic institutions. In this period, scientists from the West, especially from Germany, take the first place in Russia. Over time, the doors of these institutions, which have their own academic staff, are not blocked by the external brain. Occasionally, scientists from Europe and sometimes from other countries have established the basis of the Turkology science, especially the Oriental.

Osip Ivanovich Senkovskiy (1800-1859) was among these scholars. Senkovskiy, who has contributed not only to the field of Turkology but also to the field of Orientalism, is also a member of Russia's publishing career. In this study, Senkovskiy's life, his works on Turkology, and publishing studies will be evaluated.

Keywords: *Speech guide, Turkology, Peterburg University, Turkish words, Turkish nickname.*

Giriş

Rus Türkolojisini değerlendiren çalışmalarda araştırmacılar genel olarak kronolojik bir bölümlenme yapma eğilimindedirler. Bazı durumlarda bu tür kronolojik sınıflandırmalar kesinlik taşımamaktadır. Örneğin 1917'ye kadar çalışmaların ele alınması, bir dereceye kadar doğruysa da bilimsel çalışmalarda bu kadar kesin bir sınır olması tartışma yaratmaktadır. Zira 1917 Rusya'nın yapısal değişime girdiği bir dönem olarak ele alınsa da bütün kurumların, akademik kadroların ve bilimsel bakış açısının bu tarihte bir anda değişmesi mümkün değildir. 1917 öncesinde Rus bilim kurumlarında yer alan akademisyenler sonrasında da bu kurumların kadrosunda yer almış, Sovyet sistemine uygun bilim insanı ancak 1930'ların sonunda yetişebilmiştir.

Bazı araştırmacılar kesin sınıflandırmalar yapmak yerine belirli bir gelişim eğilimi gösteren dönemleri belirlemektedirler. Örneğin Talat Tekin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkoloji çalışmalarında belirgin bir canlılık yaşandığını belirtmekte (Tekin 1959: 379) ama bunu bir dönem olarak tanımlamamaktadır.

Elbette İkinci Dünya Savaşı'nın 1945 yılında son bulması sadece Rusya'da değil aynı zamanda diğer ülkelerde de bilimsel çalışmaların artışına neden olmuştur.

Yine de bir dönem söz konusu ise bu, Rus Türkolojisinin kurulduğu ve temel gelişimlerini kazandığı Çarlık Rusya'sı dönemi olmalıdır. İlk dönem olarak da adlandırılan bu dönem oldukça uzun bir zaman dilimini kapsamasının ötesinde oldukça da renkli niteliktedir.

Bu dönemin başlangıç tarihini belirlemek oldukça zordur. Zira ilk yapılan çalışmalar bilimsel bir anlayıştan çok oryantalist bir bakış açısını zikreden seyahatnamelerden, kutsal topraklara giden Rus hacıların ve Rus tüccarların seyahat notlarından, Türklerin yaşam biçimleriyle ilgili ilk ve Ruslara ilginç gelen bilgileri içeren yayınlardan oluşmaktadır.

Örneğin 1468 yılında Rusya'dan Hindistan'a seyahat eden Afanasiy Nikitin'in yolculuk notlarından oluşan “*Üç Deniz Ötesine Seyahat*” adlı kitabı, Rus insanı için ilgi çekici notlardan oluşmasının yanı sıra ilk Türkçe cümle örneklerini ve kelimeleri içermesi açısından bir dil malzemesi içeren ve Rusya'da başlangıçta bilimsel olmasa da Türkolojinin oluşmasına temel oluşturmuş çalışmalar arasındadır (Acar 2013: 71).

Gerek tüccarların gerekse hacıların seyahatlerinde yer alan ilk bilgiler, bilimsel bir anlayış taşımaktan uzak, genel olarak Rusya'da ve Ruslarda Türk kavramının oluşmasını sağlayan bilgilerdir.

Yukarıda değindiğimiz “Türklerin yaşam biçimleriyle ilgili ilk ve Ruslara ilginç gelen bilgileri içeren yayınlardan” biri de 1769 yılında yayınlanan Fedor Emin'in “*Kratkoe opisanie drevneyşego i noveyşego sostoyaniya Ottomanskoj Portı*” (Jukov 2011: 124) adlı kitabıdır.

Kaynaklarda Fedor Emin olarak geçen kişinin biyografisi bir sır perdesinin ardında kalmıştır. Bu konuda çalışan E. B. Beşenkovskiy, Emin'in hayatıyla ilgili dört farklı bilginin olduğunu belirtse de genel olarak Fedor Emin'in 1730'lu yıllarda Polonya'da doğduğu, bir şekilde Türklere esir düştüğü, İslamiyeti kabul edip yeniçeri olduğu, daha sonra bir yolunu bulup Rusya'ya ulaştığı farz edilmektedir. Rusya'da roman ve dergi yayıncılığı da yapan Fedor Emin'in gerçek kimliği anlaşılamamıştır (Beşenkovskiy 1976: 188).

Fedor Emin'in bu kitabı, Rusya'nın Osmanlıya açık ilgisini göstermektedir. Bu yayından sonra Türk kültürü, dili ile ilgili yayınlarda belirgin bir atış gözlemlenmiş ve 1777 yılında Moskova ve Peterburg'ta Holdermann'ın Türkçe grameri¹ Fransızcadan çevrilerek yayınlanmıştır (Jukov 2011: 125).

1 Johann B. Holdermann bu çalışmasını 1730 tarihinde yayınlamıştır. bk. A. Dilaçar, “Gramer: Tanımı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihi”, *TDA Yıllığı-Belleten*, 1971, Ankara, s. 130.

1800'lü yıllara gelindiğinde ise Rusya'nın eğitim kurumlarında Türkçenin öğretilmesi ve incelenmesi artık bir bilim anlayışı içinde gerçekleşmeye başlamıştır. Özellikle de Peterburg Üniversitesi bu bilimsel anlayışın zirve noktası olmuştur.

Peterburg Üniversitesi ve Şarkiyat

5 Kasım 1804 tarihinde Rus üniversitelerinin ilk genel tüzüğüyle birlikte üniversitelerde Doğu dillerinin eğitimine başlanmıştır. Daha önce Peterburg Öğretmen Semineri adı altında hizmet veren Peterburg Üniversitesi, 1803 yılında Öğretmen Gimnazyumu adını almış, 1804 yılında ise Pedagoji Enstitüsüne dönüştürülmüş, 23 Aralık 1816 tarihinde Baş Pedagoji Enstitüsü (Glavnıy Pedagogičeskiy İnstitut), 8 Şubat 1819 tarihinde ise Peterburg Üniversitesi olarak şekillenmiştir (Kononov 1960: 3).

1855 yılında Peterburg Üniversitesi bünyesinde Doğu Dilleri Fakültesi açılmış ve Moğolca derslerine o güne kadar farklı üniversitelerde Mongolistik üzerine çalışan O. M. Kovalskiy (1801-1878) ve İ. Y. Şmidt (1779-1847) girmişlerdir (Kasyanenko 1960: 58).

Zaman içinde Doğu dillerinin öğretiminde etkin bir kurum olan üniversitede 1855 yılında Çince öğretimi başlamış ve ilk kurucu Profesör V. P. Vasilyev (1818-1900), kırk beş yıl boyunca üniversitede hoca olarak çalışmıştır (Speşnev 1960: 32).

1897 yılında kurulan ve siyasi nedenlerle ara ara eğitimine ara verilen Kore diline ilk gelen kurucu hocalar Korelidir (Holodoviç 1960: 42).

Başlangıçta Çin dili öğrenimi gören üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinin ikinci dil olarak öğrendikleri Japoncanın eğitimine 1870 yılında başlanmış ve Bölümün ilk hocası Dış İlişkiler Bakanlığında çalışan V. İ. Yahmatov olmuştur (Petrova 1960: 45).

Genel olarak bütün dünyada olduğu gibi Doğu dilleri içinde Arapçanın eğitim ve öğretimi Peterburg Üniversitesinde de en eski alanlardan biridir. Peterburgta Arapça eğitimi 1818 yılında Ana Pedagoji Enstitüsünde başlamış, ... Arapçanın ilk hocası A. Silvestr de Sasi'nin öğrencisi olan J. F. Demanj (1789-1839)², Demanj'ın üniversiteden ayrılmasından sonra Bölüm Başkanı olan O. İ. Senkovskiy, bu görevi 1847 tarihine kadar sürdürmüştür. Senkovskiy Arabistan'da bulunmuş, edebî ve konuşma diline sahip olup yerel halkın yaşamını iyi derecede bilen bir kişidir. 1824 yılında Senkovskiy ve Demanj'ın öğrencisi olan, 1823 yılında üniversiteyi bitiren M. G. Volkov eğitime devam

2 Pedagoji Enstitüsüne Arapça eğitim vermek üzere Silvestr de Sasi'nin öğrencisi olan J. F. Demanj (1789-1839) ve F. B. Şarmua (1793-1868) davet edilmiştir, fakat her iki bilim adamı Enstitü içindeki entrikalarla baş edemeyip kısa sürede görevlerini bıraktıkları için Arapça ve Türkçe eğitiminin başına O. İ. Senkovskiy getirilmiştir. bk. T. M. Sipenkova, "Rossiya i Arabskiy Vostok", Rossiya i Vostok: Fenomenologiya Vziamodeystviya i Identifikatsii v Novoe Vremya, S. Peterburg, 2011, s. 154.

etmiştir... Senkovskiy'in öğrencileri çeşitli alanlarda çalışmışlardır. Onların en başarılıları Doğu tarihçileri olan V. V. Grigoryev, P. S. Savelyev (her ikisi 1823 mezunudur) ve V. G. Tizengauzen'dir (1848 mezunu) (Belyayev 1960: 98).

1855 yılında tam olarak faaliyete geçen Türkoloji Bölümüne ise başlangıçta Arapça Bölüm Başkanı olan O. Senkovskiy başkanlık etmiştir. Senkovskiy'in (1822-1847) Arapça Bölümündeysen Türkçe dersleri verdiği (İvanov 1960: 69) kaynaklarda yer almaktadır.

“Peterburg Üniversitesinde Türkçenin öğretimini başlangıcı O. İ. Senkovskiy'in (1800-1858) adıyla bağlantılıdır. Temel alanı Arapça olan O. İ. Senkovskiy aynı zamanda iyi derecede Farsça ve Türkçe de bilmektedir. Özellikle birkaç Türkoloji çalışması ona aittir (burada Askerler için cep kitabı kaynak olarak gösterilmiştir). 1822-1847 tarihleri arasında O. İ. Senkovskiy Arap Edebiyatı Bölümünde çalışmış, Arapça derslerinin yanı sıra bazen de Türkçe de okutmuştur... O. İ. Senkovskiy Yakın Doğu'yu iyi bilmekte, seçkin bir hoca, okuttuğu metinleri iyi yorumlar.

O. İ. Senkovskiy'in öğrencileri arasında V. V. Grigoryev, P. S. Savelyev ve A. O. Muhlinskiy gibi büyük şarkiyatçılar yer almıştır. Senkovskiy gibi Vilnius Üniversitesi mezunu olan A. O. Muhlinskiy (1808-1877), daha sonraki yıllarda Peterburg Üniversitesi Türk Dili Bölümünde akademisyen olarak yer almıştır. Onun çalışmaları sayesinde Peterburg üniversitesinde Türkoloji disiplinlerinin planlı öğretimi başlamıştır” (İvanov 1960: 69).

Osip İvanoviç Senkovskiy'in Hayatı

Bugüne kadar ülkemizde Rusya'da Türkoloji çalışmalarını değerlendiren çok az yazıda Senkovskiy'in adına rastlamak mümkündür. Bu çalışmalardan biri Mehmet Kutalmış'a aittir. Kutalmış, 1700-1917 yılları arası Türkoloji çalışmalarını ele aldığı makalesinde ilk Türkologlar arasında Senkovskiy'in de yer aldığını belirtmiş, fakat makale genel bir değerlendirme yazısı olduğundan Senkovskiy'in çalışmalarından bahsetmemiştir. Ayrıca araştırmacının adının makalede “Jozef Julian Sekowski 1800-1859” (Kutalmış 2013: 194) şeklinde yer alması, çalışmada Batılı kaynaklardan yararlandığını göstermektedir.

Yine aynı şekilde Hasan Eren, Senkovskiy'in iki sayfadan oluşan kısa biyografisini verirken Senkovskiy'in adını Lehçe yazım biçiminde, “Josef Julian Sekowski” şeklinde vermiş ve onun Türkolojiye katkısından kısaca bahsetmiştir (Eren 1998: 299-300). Hasan Eren, bu maddenin yazımında kaynak olarak A. N. Kononov'un 1957 yılında Varşova'da yayınlanan Lehçe bir makalesini kullanmıştır. Elbette Senkovskiy Polonya kökenli, ama Ruslaşmış bir ailenin üyesi olduğu için biz burada Türkologun adının “Senkovskiy” şeklini kullanmayı tercih ettik.

Osip İvanoviç Senkovskiy 19 Mart 1800 tarihinde doğdu. Ailesi farklı halklarla evlilik yapmış Polonya kökenli aristokratlardandı. İlk eğitimini anne tarafından yakın akrabası olan Vilnius Üniversitesi Klasik Filoloji Profesörü Gotfrid Gotliboviç Groddekü'dan aldı (Senkovskiy'in annesinin konağı Vilnius vilayetinde yer alıyordu), daha sonra Minsk Kollegyumuna devam etti. Buradaki eğitiminden sonra Vilnius Üniversitesine girdi. 1819 yılında bu Üniversitedeki eğitimini tamamladı. Öğrencilik yıllarında Vilnius Üniversitesinde çalışan ünlü tarihçi İoahim Lelevel³ sayesinde Doğu tarihinin önemini kavradı ve tek hayali Doğuya seyahat etmek oldu.

Doğuya seyahat etmek için yeterli para kaynağına sahip olmayan Senkovskiy'in bu isteğini gerçekleştirmek için annesi son kuruşuna kadar yardımcı olsa da para yine de yetmeyecekti, Vilnius'daki bazı çevreler seyahat sonrasında yazacağı yazılar karşılığında para yardımında bulundular. Böylece Osip Senkovskiy, 1 Eylül 1819'da Vilnius'dan ayrılarak seyahatine başladı, 1821 yılı Temmuz ayına kadar süren bu seyahati sırasında Türkiye'nin Avrupa'da yer alan topraklarını gezdi, Ayn-Tur'da doğu dillerinin incelenmesi için bir seminer yöneten oryantalist Anton Arıda'nın⁴ yanında Arapça eğitim gördü, Suriye ve Mısır'a da gitti. Bu kısa seyahat sırasında yetkin bir şekilde konuşabilecek ve yazacak seviyede Arapça ve Türkçeye hakim oldu (Savelyev 1858: XXVII).

Bu sırada İstanbul'da bulunan Baron G. A. Strogonov, Peterburg'ta görevli olan N. P. Rumyantsev'den çalışma teklifleri olsa da Senkovskiy Üniversitede çalışmayı tercih etti. Temmuz 1822'de Peterburg Üniversitesinde Arap ve Türk Edebiyatı Bölümünde hoca olarak tayin oldu. Bu Üniversitedeki görevi yirmi beş yıl, 1847 yılına dek sürdü. Üniversitedeki ilk on dört yılında onun için her şey eğitim oldu. 1836 yılında dergiciliğe başlamasıyla birlikte onun eğitimciliği ikinci planda yer almıştır (Korsakov 1904: 316-317).

Bu dönemde Senkovskiy, Buhara Rus elçiliğinde görevli olan Baron Meyendorf'un getirdiği, Buhara tarihi ile ilgili Farsça eserden gerekli tarihi bilgileri Fransızcaya çevirdi, orijinal metnin bir kısmını, notlar ve açıklamalarla birlikte, "*Özbeklerin Büyük Buhara'daki Kısa Hakimiyeti Döneminde Hunların, Türklerin ve Moğolların Genel Tarihine Ek*"⁵ adıyla 1824 yılında yayınladı ve bu kitap, Buhara tarihi ile ilgili olarak üniversitelerde ders kitabı olarak okutuldu (Savelyev 1858: XXVIII).

3 İoahim Lelevel (22 Mart 1786-29 Mayıs 1861), Polonyalı tarihçi ve politikacı. bk. Stefan Kenenviç, *Jizn Zameçatelnih İyudey*, Moskova, 1970, s. 184.

4 Anton Arıda adı bazı kaynaklarda Antoniy Arıda şeklinde geçmektedir. 1736-1820 tarihleri arasında yaşamış Suriyeli doğu dilleri uzmanı, Beyrut'un kuzeyinde Ayn-Tur bölgesinde Arapça seminerleri düzenlemiştir. Bkz. A. İ. Reytblat, "Bulgarin i Vokrug", *Literaturniy Fakt*, 2016, No 1-2, ss. 245-290.

5 Pribavlenie k Vseobşçey İstorii Gunnov, Turkov i Mongolov, soderjaşçee v sebe sokraşçennuyu istoriyu vladıçestva uzbekov v velikoy Buharii

Senkovskiy, 1836 yılına kadar sadece bir eğitimci olarak değil, aynı zamanda bir akademisyen olarak da bazı akademik çalışmaları gerçekleştirdi (Korsakov 1904: 318). Ayrıca dönemin popüler dergileri olan “*Severnıy Arhiv*”, “*Sın Oteçestva*”, “*Severnaya Pçela*”, “*Polyarnaya Zvezda*” adlı dergi ve külliyatlarda yazılar yayınladı.

Osip Senkovskiy’in Yayıncılık Faaliyeti

Senkovskiy’in 1829 yılında gerçekleştirmeye çalıştığı, hafta üç gün çıkacak olan politik, ticaret, bilim ve edebiyat konularına sayfalarında yer verecek olan “*Vseobşçaya Gazeta*” projesi gerçekleşmeden kaldı.

1833 yılı Senkovskiy’in yayıncılık hayallerinin kısmen de olsa gerçekleştiği yıl oldu. Peterburglu kitapçı A. F. Smirdin’in desteğiyle “*Novoselye*” adında bir edebiyat külliyyatı çıkarmayı başardı. Bu külliyyatta yer alan “*Neznakoma*” (Yabancı Kız), “*Bolşoy Vıhod u Satanı*” (Şeytanın Büyük Çıkışı) başlıklı yazılarını Senkovskiy, Baron Brombeus takma adıyla yayınlamıştı. Bu iki yazı da Fransız yazarlardan alınmış, fakat Rus kültürüne uyarlanmış konuları içeriyordu. “*Neznakomka*”, Fransız yazar Jyul’ Janen’in “*Asmodej*” adlı eserinin taklidi idi. “*Bolşoy Vıhod u Satana*”nın temelinde ise Balzac’ın “*La comedie du diable*” yer alıyordu.

Senkovskiy’in 1833 tarihinde, iki büyük satir yazarın, François Rabelais (1494-1553) ve Jonathan Swift’ten (1667-1745) etkilenecek yazdığı “*Fantasticheskie Puteşestviye Barona Brambeusa*” (Baron Brambeus’un Fantastik Yolculukları) ayrı basım olarak yayımlandı.

1833 yılı sonbaharında kitapçı A. F. Smirdin’in adıyla bir ilan yayınlandı. Bu ilanda 1834 yılında Peterburg’ta “*Biblioteka Dlya Çteniya*” adıyla bir edebiyat dergisi yayınlanacağı bildiriliyordu. Derginin redaktörleri Senkovskiy ve Greç⁶ idi (Korsakov 1904: 319).

Dergi 1834-1840 yılları arasında büyük bir başarı kazandı, Senkovskiy 1847 yılına kadar derginin redaksiyon grubunun başında kaldı, Ağustos 1848 tarihinde koleraya yakalanmasıyla birlikte dergideki görevini bıraktı. Senkovskiy, 1856 tarihine kadar dergiyle ilgilenmemiş olsa da adı dergi kapağında yer aldı. Bunun nedeni derginin redaksiyonunu yakın arkadaşı A. V. Starçevskiy’in⁷ yapmasıydı. Derginin yönetimi 1857 tarihinde başka ellere geçtiğinde, artık kapakta Senkovskiy’in adı yer almıyordu (Korsakov 1904: 320).

6 Nikolay İvanoviç Greç (1787-1867), yayıncı, filolog, çevirmen. Alman kökenli Ruslardan olan Greç, redaktör olarak pek çok Rus dergisinin yayınlanmasında çalışmıştır. 1825-1829 arası “*Severnaya Pçela*”, 1829-1831 “*Jurnal Ministerstva Vnutrennih Del*”, 1834-1835 “*Biblioteka Dlya Çteniya*”, 1833-1836 arasında A. A. Plyuşar’ın “*Entsiklopedicheskiy leksikon*” adlı çalışmasında görev almıştır (P. A. Nikolaev, “Nikolay İvanoviç Greç”, *Russkie Pisateli*. 1800-1917. *Biografiçeskiy Slovar*, Moskova, 1992, ss. 18-21)

7 Adalbert Voyteh Vikentyeviç Straçevskiy (1818-1901), Batı ve Doğu Dilleri uzmanı ve gazeteci. Daha çok dergi redaktörlüğü ile adını duyuran Starçevskiy, aynı zamanda pek çok araştırma kitabı da yayınlamıştır. bk. “Starçevskiy”, *Entsiklopedicheskiy Slovar Brokgauza i Efrona*, C. XXXI (1900), Sofya, s. 457.

Osip Senkovskiy, 1848 yılında koleraya yakalandı, bir süre tedaviden sonra bu hastalıktan kurtulsa da onun hayatında artık başarıların eskisi gibi olmadığı bir dönem başladı.

1856 yılında Starçevskiy “*Sın Oteçestva*” dergisinin redaktörlüğünü üstlendi ve dergiyi “*Listki Barona Brambeusa*” adıyla çıkarmaya başladı. Dergi 1858 yılı başlarına kadar bu yeni adıyla yaşamına devam etti. Senkovskiy, eskisi kadar olmasa da bu dergiyi yazılarıyla destekledi.

Osip İvanoviç Senkovskiy ya da Lehçe şekliyle Josef Julian Sekowski, 4 Mart 1858’de Peterburg’da hayata veda etti.

Osip Senkovskiy ve Diğer Rus Yazarları

Senkovskiy, yaşadığı dönemdeki yazarların pek çoğu ile bağlantı içinde olmuştur. Örneğin Aleksandr Sergeeviç Puşkin, bir arkadaşına yazdığı mektupta Senkovskiy’in 1824 yılında “*Polyarnaya Zvezda*” dergisinde yayınlanan “*Vityaz Bulanogo Konya*” (Kula Atlı Yiğit) adlı Arap masalından övgüyle bahsetmiş, zaman içinde Puşkin ve Senkovskiy arasındaki ilişkiler daha da gelişmiştir. Özellikle 1824-1834 tarihleri arasında pek çok yerde karşılaşmışlardır. Ancak 1835 yılından itibaren bu ikili arasındaki ilişkiler kötüleşmeye başlamıştır. Aleksandr Kostin, bunun nedenini Senkovskiy’in “*Biblioteka Dlya Çteniya*” editör kadrosuna Puşkin’i almaması olarak açıklamaktadır (Kostin 2012: 160).

Döneminde M. Y. Lermantov’un “*Çağımızın Kahramanı*” adlı yayını için Senkovskiy’in yazdığı eleştiri yazısından dolayı Lermantov, bir şiirinde Senkovskiy’i 1836 tarihli bir şiirinde şu şekilde eleştirmiştir.

“Epigram

(O. İ. Senkovskiy’e)

“Yabancı bir ülkenin bayrağı altında bir yabancı

Kendini hiçbir şekilde gizleyemez:

Geçmişe küfrederse Alman olduğu anlaşılır,

Geçmiş överse o Polonyalıdır”. (Lermantov 1914: 101).

Osip Senkovskiy’in Edebî Çalışmalarında Kullandığı Takma Adlar

Osip Senkovskiy, çalışmalarının çoğunda takma adlar kullanmış bir yazardır. Genel olarak yazarın iki takma adı sıkça kullandığı bilinmektedir. Bunlardan ilki Batı, daha çok Fransız kültürünü yansıtan “*Baron Brambeus*” takma adıdır. Yazarın Doğulu takma adı ise Tütüncü Oğlu Mustafa Ağa idi.

Senkovskiy’in karısı Baron Brambeus takma adının onların evinde çalışan Grigoriy adlı bir uşakla bağlantılı olduğunu bildirmiş ve takma adın hikâyesini şu şekilde açıklamıştır... “Bu adam kitap okumayı çok seviyordu ve boş

bulduğu her anda okumaya dalıyordu. Hepsinden daha çok tercih ettiği tek kitap vardı... Bu kitabın başkahramanı İspanyol Kralı Brambeus, kadın kahraman ise Kraliçe Brabilla idi. Grigoriy birkaç kez öylesine kendini okumaya kaptırmıştı ki Osip İvanoviç'in onu çağırdığını duymadı. Kocam, uşağının bu derecede kendine çekenin ne olduğunu öğrenmek istedi; çok okunmaktan aşınmış bu kitabı aldı, sayfalarını karıştırdı ve bir daha Grigoriy'e Brambeus adı dışında bir ad kullanmadı. Özellikle uşak bir sakarlık yaptığında "Ah Brambeus, ah!" derdi. Kocam tarafından sıkça tekrarlanan bu ad onun takma adının ilk parçası oldu" (Senkovskaya 1858: 62).

Senkovskiy'in biyografisini kaleme alan ve öğrencisi olan P. A. Savelyev başka bir anıyı hatırlıyor. "Profesör öğrencilerini Arapça çeviriden sınav yapıyordu. Türkçe derslerinde ise öğrencilerini Rusçadan Türkçeye çeviri yapmalarını isterdi. Bu çeviriler için metin bazen "Kral Brameus" adıyla da bilinen "Skazka o Frantsile Venetsiyane" adlı kitapta..." (Savelyev 1958: XLIII).

Takma adın edebiyat kaynağı Rus toplumunun alt kesimlerinde popüler olan "Cesur Şövalye Frantsile Venetsiyane ve Güzel Kraliçe Rentsivene"⁸ adlı kitapta. Senkovskiy'in ilk büyük eseri "Baron Brambeus'un Fantastik Yolculukları" (Fantastiçeskie Puteşestviya Barona Brambeusa) (1833) adlı eserde Fransızca "A chaque baron sa fantaisie" şeklinde bir epigraf vardır. "Her baronun kendine ait bir fantezisi vardır" anlamındaki bu ifade, Rusçada bir kelime oyunuyla alaya alınmaktadır. Rusçada "baran" kelimesi koyun anlamındadır ve "baron", "baran" kelimeleri ses benzerliği nedeniyle kelime oyunu olarak da kullanılmaktadır (Fomiçeva 2001: 32).

Senkovskiy'in Doğulu takma adının nereden kaynaklandığı ile ilgili olarak bir bilgi bulunmamaktadır. Yalnız "Baron Brambeus'dan daha önce farklı tarihlerde bu adın kullanıldığı bilinmektedir.

"Senkovskiy'in Doğulu takma adı Batılı takma adından çok önce oluşmuştu. Bu takma adla o 1827 yılında skandal nitelikte olmasına karşın bütünü ile bilimsel bir eser yayınladı. Bu Gammer'in "Sur les origines russes" adlı eseriyle ilgili olarak "Severnaya Pçela" yayıncılarına gönderdiği mektupta Senkovskiy, Tütüncü Oğlu Mustafa Ağa takma adını kullanmıştı. Derginin 1827 yılı V. Sayı, 333-379 sayfaları arasında yayınlanan mektup şeklindeki eleştiri yazısı ünlü Avusturyalı oryantalist Gammer Purgştal'in (1774-1856) polemige neden olan çalışmalarına karşı yazılmıştı, bu makale ise Senkovskiy sadece oryantalistler arasında değil, dilbilimciler arasında da yerini sağlamlaştırmıştı. (Fomiçeva 2001: 41)

Yazının girişinde bu mektubun Gammer'in "Sur les origines russes. 1827" tarihli eseri için yazıldığı bildirilmiştir. Yazının ilk dipnotunda adı geçen mek-

8 Eserin Rusça adı: "İstoriya Hrabrom Ritsare Frantsile Venetsiyane i Prekrasnoy Koroleve Rentsivene"

tubun ilk olarak Rusça yayınlandığını, daha sonra bilimsel bir yorumla Fransızca olarak ayrı basım olarak yayınlandığı bildirilmektedir.

Mektubun ilk cümlesinde Tütüncü Oğlu Mustafa Ağa, mektubu gönderdiği kişiye “İzdatel Efendi” (Rus. İzdatel yayıncı anlamındadır) (Senkovskiy 1858a: 335) şeklinde hitap etmektedir. Mektup, genel olarak Viyanalı bilim adamının Almanları, Rusları Türk olarak adlandırmasına eleştiri niteliğindedir. Metnin her yeri İslamiyeti çok iyi bilen bir kişinin kaleminden çıkmış izlenimi vermiştir. Mektubun sonunda (Senkovskiy 1858a: 379) ilginç bir tarihlen-dirme vardır. “Şevval ayının 15 gecesi 1242 yılı, Peygamberin Mekke'den çıkışından”⁹ sayfanın sonundaki dipnotta yani 18 Mayıs 1827 tarihine denk geldiği bildirilmiştir.

Senkovskiy Tarafından Yazılmış Ansiklopedi Maddeleri:

Osip Senkovskiy, yayın çalışmaları ve edebi alanda verdiği ürünlerin yanı sıra döneminde yayınlanan pek çok ansiklopedi maddesinin de yazarıdır. Entsiklopedičeskiy leksikon adlı yayın onun tarafından yazılmış pek çok madde içermektedir. Bunlar arasında “Abbasiler” (1835, 1. Cilt, s. 10); “Aben” (1835, 1. Cilt, s. 29); “Abul'gazi- Muhammed- Bagadur'- Han” (1835, 1. Cilt, ss. 49-50); “Adjem” (1835, 1. Cilt, s. 191); “Aziya” (1835, 1. Cilt, ss. 242-282) ve özellikle ayrıntılı bir madde olan “Vostoçnie yazıki” (Doğu Dilleri), (1835, 12. Cilt, ss. 109-111) günümüzde dahi kaynak olarak kullanılabilir niteliktedir.

Osip Senkovskiy'in Anadolu ve Türk İnsanı Anlattığı Eserleri

Yazarın 1858 tarihinde Peterburg'ta yayınlanan çalışmalarının üçüncü cildinde “Turetskaya Tsıganka” (Türk Çingene Kızı) adlı hikâyesi yer alır (Senkovskiy 1858: 160-207).

Senkovskiy'in 1834 yılında yazdığı bu hikâyede yazar ve yanındakilerin yaptıkları yolculuk sırasında tanıştıkları Meymene adlı Çingene kızı ve ona duydukları sevgi anlatılmaktadır. Hikâyenin sonunda Meymene'nin Odesa'ya giderken yolda hastalanıp öldüğünü öğreniriz. Hikâye Türkçe yer adı ve Türkçe kelime açısından oldukça zengindir. Senkovskiy, hikâyede kullandığı Türkçe kelimeler için bir açıklama vermemiştir. Syuryuji (170, 178), kaik (177, 183), Skutari (175), Tophana (177, 178, 202), Galata (177, 178, 179), Keat- Hane(183, 186), Pera (187), Stambul- Tsargrad (187), (iok- 189), (Pek ei- 192, 200), kebab (203).

Yazarın yol arkadaşı ve Meymene'ye aşık olan Eremey hikâyenin sonuna doğru şöyle der: “... Dünyada Türklerden daha iyi bir halk var mı?”(Senkovskiy 1858: 207).

⁹ Rusça şekli. Lunı şevalya v 15-yu noç, 1242 goda, ot vihoda Proroka iz Mekki”

Bir önceki sayfada Anadolu ve Rusya'nın karşılaştırması vardır. "Bizde Rusya'da burada olduğu gibi tembellik yapamazsın: açlıktan, soğuktan donar, ölürsün. Alnındaki ter ekmeğindir... İşte bu tembel Müslümanları seviyorum. Ayakkabıları yürümelerine, giysileri koşmalarına engel oluyor... zengini de fakiri de ortak aynı şeyi paylaşıyor: tembellik ve güneş" (Senkovskiy 1858: 206).

Osip Senkovskiy'in Uyarılama Eserleri

"Derevyannaya krasavitsa" (Köylü Güzeli) başlıklı bu hikâye yazarı tarafından Azeri Türkçesinden çeviri olarak gösterilmiştir. Eserin yazılı kaynağı belirtilmemiş olup hikâye, "*Polyarnaya Zvezda*" dergisinin 1835 yılı sayısında 174-182 sayfaları arasında yer almıştır.¹⁰

Doğu ülkelerinde bulunduğu zaman diliminde inanç sistemini de öğrenen Senkovskiy, bu bilgisini eserlerinde sık sık vurgulamaktadır. Örneğin derviş, bir şaşkınlık sırasında "Allahtan başka tanrı yoktur, Muhammed Tanrının peygamberidir" (Net bojestva krome Boga, a Muhammed prorok Boga!) (Senkovskiy 1858a: 238) diye haykırır.

Oldukça ilginç olan bu hikâyeyi Senkovskiy'in hangi kaynaktan aldığı belli değildir. Hikâyeye göre; bir ağaç oymacı, bir terzi, bir gümüş ustası ve bir derviş seyahat etmektedir. Issız çölde geceleme zorunda kalırlar ve sırayla nöbet tutarlar. İlk nöbet oymacındır. Orada bulduğu bir ağaçtan bir kadın gövdesi oyar, nöbet sırası terziye gelir ve oymacı yatar. Oyulan kadın gövdesini çok beğenen terzi ona güzel bir elbise diker. Nöbet sırası gümüş ustasına gelir. O da kadına çok güzel gümüş takılar yapar ve nöbetini dervişe vererek yatar. Derviş ilk önce kadını gerçek sanır. Ona göre, bu yıllardır yaptığı ibadetin karşılığıdır. Daha sonra kadının cansız olduğunu anlayınca arkadaşlarının kendisi ile şakalaştığını düşünür. Allah'tan kadını canlandırmasını ister. Fakat bunu kötülük ruhu Bedhah (Senkovskiy 1858a: 239) canlandırır.

Daha sonra dört arkadaş arasında kavga çıkar, her biri bu güzel kadının yaratılmasında pay sahibi olduklarını iddia ederler. Kavga sonunda kadıya gidilir. Uyanık kadı, kadını görmek ister ve bunun kendisinin pazardan aldığı ve bir süre önce ondan kaçan cariye olduğunu söyleyerek kadını kendi alır. Diğerlerini de ceza ile korkutur. Kadı düğün hazırlıklarına başlar. Düğün sırasında kötülü ruhu gelerek kadının kafasına dokunur. Bir anda kadın cansız bir ağaca dönüşür, kadı da aklını yitirir.

¹⁰ Bu dergiye ulaşamadığımız için eseri "Sobranie Soçineniy Senkovskogo, Sanktpeterburg, 1858, ss. 236-243" sayfaları arasında yer alan bölümden okuduk. Makalede verilen sayfa numaraları bu esere aittir.

Osip Senkovskiy'in Kitap Tanıtım Yazıları

Döneminde çıkan farklı alanlardaki yayınları izleyen Osip Senkovskiy, çıkardığı dergi bünyesinde bu yayınlar için tanıtım yazıları yazmaktan geri kalmamıştır.

Fuks'un Çuvaşlar arasındaki gözlemlerinden hareketle yazdığı kitap, dönemi açısından oldukça önemlidir. Yazı ilk olarak "*Biblioteka Dlya Çteniya*" adlı derginin 1840 yılında çıkan XLIII sayısının 33-52 sayfaları arasında yer almıştır. Yazının devamı bir yıl sonra 1841 yılında aynı adlı derginin XLIV sayısının 1-26 numaralı sayfaları arasında devam etmiştir.

Senkovskiy'in öğrencisi tarafından yayınlanan toplu eserlerinin altıncı cildi etnografik içerikli yazılara ayrılmıştır. Bu cildin 215-233 sayfaları arasında "*Biblioteka Dlya Çteniya*"da yer alan Çuvaşlarla ilgili yazı bulunmaktadır. Yazının başlığı "*Çuvaşi, ih proishojdenie i verovaniya*" (Çuvaşlar, Onların Kökeni ve İnançları) şeklindedir. Daha önceki dergi yayınında ise "*Zapiski A. Fuks o Çuvaşah*" ("A. Fuks'un Çuvaşlarla İlgili Notları") başlığı kullanılmıştır.

Yazının girişinde bunun Aleksandra Fuks'un 1840 tarihinde Kazan'da yayınlanan Kazan vilayeti Çeremisleri ve Çuvaşlarla ilgili kitabıyla ilgili yazıldığı belirtilmiştir.

Tanıtımın 228 sayfasında Çuvaş Türkçesi ve karşısında Rusça çevirisi olan bir dua metni yer almaktadır. Büyü bir ihtimalle Senkovskiy bunu Aleksandra Fuks'un kitabından almıştır. O, bu metni Çuvaşların ne kadar gündelik ihtiyaçlarla tanrılarına başvurduklarını göstermek için kullanmıştır.

O. Senkovskiy'in Çevirileri

Aile yapısı, yolculukları ve ilgi alanları nedeniyle yabancı dillere hakim olan Osip Senkovskiy, bu bilgi birikimini az sayıdaki çeviri çalışmasında ortaya koymuştur.

1780 yılında babasının diplomatik görevli olarak bulunduğu İzmir şehrinde doğan James Justinian Morier, 1849 yılında ölür. Onun 1824 yılında Londra'da "*The Adventures of Hajji Baba of Ispahan*" adıyla basılan romanı kısa zamanda oldukça popüler olmuş ve pek çok dile çevrilmiştir. Bu dillerden biri de Rusçadır. 1831 yılında Osip Senkovskiy, eseri "*İsfahanlı Mirza Hacı-Baba'nın İran ve Türkiye'deki Maceraları veya İranlı Jilbaz/ Pohojeniya Mirzi Hadji- Babı İsfagani v Persii i Turtsii, ili Persidskiy Jilblaz*" adıyla Rusçaya çevirmiştir. Rusya'da da ilgiyle karşılaşılan bu eserin ikinci baskısı 1845 yılında tekrar yapılmıştır (Braginskiy 1970: 8).

Osip Senkovskiy'in Dönemini Aşan Çalışması

Osip Senkovskiy'in sefere gidecek Rus askerleri için hazırladığı konuşma kılavuzu dönemi için oldukça önemli bir çalışmadır. "*Karmannaya Kniga*

Dlya Russkih Voinov v Turetskih Pohodah (“Türk Seferlerindeki Rus Askerleri İçin Cep Kitabı) adlı çalışma 1854 yılında iki cilt olarak yayınlanmıştır.

Çalışmanın ön sözünde yer alan Türkçeyi açıklamaya yönelik üç sayfalık giriş yazısında bu çalışmanın 1828 yılında hazırlandığı belirtilmiştir. Ön sözün son cümlelerinde Senkovskiy şu ifadeyi kullanmaktadır: “Biz bu kitabı şimdi Rusya’nın şanı için gayret gösteren cesur ve yüce gönüllü yurttaşlarımıza adıyoruz...” (Senkovskiy 1854: 3).

Kitabın içindekiler bölümünde birinci bölüm, “Rusça Türkçe Konuşmalar” başlığını taşımaktadır.

Bu bölüm altında köylerle, bulunma yeri, düşmanla ilgili sorular şeklinde alt bölümler yer almaktadır. Bu alt bölümlerin en sonunda da kitapta kullanılan kelimelerin sözlüğü gelmektedir. 98 sayfalık bu sözlük oldukça özenli bir şekilde hazırlanmıştır.

Çalışmanın konuşma kılavuzu kısmında ilk önce Rusça cümle ve karşısında Kiril harfli Türkçe karşılığı yer almıştır. Dönemi içinde önemli olan bu çalışmada çok az sayıda yanlış yer almıştır.

Örneğin “Otkuda tı?”- Nereli sen sin?” (Senkovskiy 1854: 1)

“Ya zdes rodivşis zdes vek jivu (provoju)”- “Ben burda dogunnup, burda ömrümü de geçiririm” (Senkovskiy 1854: 2)

“Gde Turki?” “- Hanıya Osmanlı askeri?” (Senkovskiy 1854: 20).

“Jenatı li vı, ili holostie?”- “Siz evli – mi- siniz, ya ergen?” (Senkovskiy 1854: 72)

Yine 1854 tarihli çalışmanın ikinci cildi. “Türkçe Konuşma Dilinin Temel Kuralları” başlığını taşımaktadır. 95 sayfalık bu bölüm, sadece konuşma dilinin değil, genel Türkçe grameri öğrenmek isteyenlere yardımcı olacak niteliktedir. Ayrıca verilen cümle örnekleri Osip Senkovskiy’in Türkçenin gramerine hâkimiyeti göstermesi açısından önemlidir.

Sonuç

Adı Rusça kaynaklarda Osip İvanoviç Senkovskiy, Lehçe ve diğer dillerdeki kaynaklarda Jozef Julian Sekowski olarak yazılan araştırmacı, Peterburg Üniversitesindeki Türkçe Bölümünün ilk hocasıdır.

Senkovskiy, Rusya’da birkaç kaynakla kurulan Türk kavramının daha belirgin olarak şekillenmesini sağlamıştır. Onun için hayat bir toplumun dilini öğrenmekle sınırlı değildir. Dil, yaşanan kültürle bağlantılıdır ve bu nedenle Senkovskiy Türk toplumunun kültürünü ve inanç biçimini de algılamının gerekliliğini görmüş bir bilim insanıdır. Onun eserlerinde yer alan Türk kültürü gerçekçi bir şekilde yansır ve insanlar dualarını ederken İslami literatürü

kullanırlar. Arapçayı çok iyi bilen Senkovskiy için bu literatürü anlamak zor değildir.

Araştırmacı Fomiçeva, Senkovskiy'in Rus şarkiyat bilimi içindeki önemini belirtirken, "O. İ. Senkovskiy, yaşayan Doğu'ya dokunan, onun halklarının hayatlarını, huylarını, geleneklerini gören ilk şarkiyatçı bilim adamlarından biridir... Doğu'nun araştırmacısı ve seyyahı Senkovskiy'in faaliyetinde biz, Rus şarkiyatçısının gelecek dönemde oluşacak olan gücünü, pratik ile teorinin birleşimini görürüz" (Fomiçeva 2001: 24) demektedir.

V. Fomiçeva'nın da belirttiği gibi, Senkovskiy dili kitaplardan değil, hayattan öğrenmiş bir bilim adamıdır. Öğrendiği dili benimseyen Senkovskiy, Türklerle ilgili anlatılarında Türkçe bir takma ad olan "Tütüncü Oğlu Mustafa Ağa" adını kullanmaktan kaçınmamış ve bu takma adla yazdığı eserlerinde Türk insanının yaşam biçimini bütün yönleriyle ortaya koymuştur.

Bir makale kapsamı içinde Osip İvanoviç Senkovskiy'in bütün eserlerini ele almak mümkün olmayacağı için makalede onun belli başlı bazı eserlerine yer verilmiştir. Senkovskiy'in bütün eserleri altı ciltten oluşan bir külliyat şeklinde 1858 tarihinde öğrencisi P. Savelyev tarafından düzenlenmiştir. Genellikle takma adla yazı yazmayı tercih eden Osip Senkovskiy'in kesin olarak ona ait olduğu tespit edilememiş bazı çevirileri de mevcuttur. Gerek ülkemiz gerekse Rus veya Polonyalı bilim adamları tarafından yapılacak çalışmalarla yukarıda belirttiğimiz belirsizliklerin giderilmesi, ülkemizde Osip Senkovskiy hakkında ayrıntılı çalışmaların yapılması Türkoloji tarihine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Acar, S., "Rusya'dan Hindistan'a Bir Sergüzeşt: Afanasiy Nikitin ve Seyahatnamesi", **Karadeniz Araştırmaları**, 2013, S. 36, ss. 71-82.
- Aliyeva, L. G., "Senkovskiy- Puteşestvennik i Vostokoved", **Avtoreferat Dissertatsii**, Moskova, 1977.
- Belyayev, V. İ.- İ. N. Vinnikov, "Arabistika i Semitologiya na Vostoçnom Fakultete", **Vostokovedenie v Leningradskom Universitete**, Leningrad, 1960, ss. 98-110.
- Beşenkovskiy, E. B., "Jizn Fedora Emina", **XVIII vek. Sbornik 11. Ni. İ. Novikov i Obşestvenno- Literaturnoe Dvijenie Ego Vremeni**, Leningrad, 1976, ss. 186-203.
- Braginskiy, N., **Djeyms Morier. Pohojdeniya Hadji- Babı iz İsfagana**, Moskova, 1970.
- Dilaçar, A., "Gramer: Tanımı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi", **TDA Yıllığı-Belleten**, 1971, Ankara, ss. 83-145.
- Eren, H., **Türklük Bilimi Sözlüğü. I. Yabancı Türkologlar**, Ankara, 1998.
- Fomiçeva, V., **Teatralnost v Tvorçestve O. İ. Senkovskogo**, Jyvaskyla, 2001.
- Jukov, K. A., "Otnoşenii Rossi i Osmanskoy Turtsii v Kontse XV- Naçale XX vv", **Rossiya i Vostok: Fenomenologiya Vziemodeystviya i İdentifikatsii v Novoe Vremya**, S. Peterburg, 2011, ss. 117-136.

- Holodoviç, A. A., “Kafedra Koreyskoy Filologii”, **Vostokovedenie v Leningradskom Universitete**, Leningrad, 1960, ss. 42-44.
- İvanov, S. N. “Kafedra Tyurkskoy Filologii”, **Vostokovedenie v Leningradskom Universitete**, Leningrad, 1960, ss. 69-78.
- Kasyanenko, Z. K., Kafedra Mongolskoy Filologii”, **Vostokovedenie v Leningradskom Universitete**, Leningrad, 1960, ss. 58-68.
- Keneviç, S., **Lelevel. Jizn Zameçatelnih Lyudey**, Moskova, 1970.
- Kononov, A. N., “Vostoçnyy Fakultet Leningradskogo Universiteta”, **Vostokovedenie v Leningradskom Universitete**, Leningrad, 1960, ss. 3-31.
- Korsakov, D., “Senkovskiy”, **Russkoy biografiçeskiy slovar**, S. Petersburg, 1904, ss. 316-325.
- Kostin, A., **Tayna Bolezni i Smerti Puškina**, Moskova, 2012.
- Kutalmış, M., “İlk Dönem (1700-1917) Rus Türkolojisinin Temel Özellikleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2013, c. 7, S. 31, ss. 193-198
- Lermantov, M. Y. **İlyustrirovannoe Polnoe Sobranie Soçineniy M. Y. Lermantova** (V. V. Kallaş), Moskova, 1914, c. III.
- Nikolaev, P. A., “Nikolay İvanoviç Greç”, **Russkie Pisateli. 1800-1917. Biografiçeskiy Slovar**, Moskova, 1992, ss. 18-21.
- Petrova, O. P., “Kafedra Yaponskoy Filologii”, **Vostokovedenie v Leningradskom Universitete**, Leningrad, 1960, ss. 45-57.
- Reytblat, A. İ., “Bulgarin i Vokrug”, **Literaturniy Fakt**, 2016, No 1-2, ss. 245-290.
- Savelyev, P., “O Jizni i Trudah O. İ. Senkovskogo”, **Sobranie Soçineniy**, c. 1, S. Peterburg, 1858, ss. I- CXII.
- Savalyev, P., **Sobranie soçinenij Senkovskago (Baron Brambeusa)**, c. 1, Sanktpeterburg, 1858.
- Senkovskaya, A. A., **O. İ. Senkovskiy: Biografiçeskie Zapiski Ego Jeni**. S. Peterburg, 1858.
- Senkovskiy, O., **Karmannaya Kniga Dlya Russkih Voinov v Turetskih Pohodah**, Peterburg, 1854.
- Sipenkova, T. M., “Rossiya i Arabskiy Vostok”, **Rossiya i Vostok: Fenomenologiya Vziamodeystviya i İdentifikatsii v Novoe Vremya**, S. Peterburg, 2011, ss. 143-175.
- Speşnev, N. A., “Kafedra Kitayskoy Filologii”, **Vostokovedenie v Leningradskom Universitete**, Leningrad, 1960, ss. 32-41.
- Tekin, T., “Sovyet Rusya’da Savaştan Sonra Türkoloji Çalışmaları”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten**, Ankara, 1959, ss. 379-406.

